

DOROSZLÓ HIEDELEMVILÁGÁHOZ*

JUNG KÁROLY

Tóth Ferenc jugoszláviai magyar
néprajzkutató emlékének

Van a magyar, s persze nem csak a magyar néprajzkutatásnak egy számtalanszor fölelegetett — szinte azt is mondhatnók: kedvenc — közhelye, amely általában el szokott hangzani, ha némely szerzőknek siránkozni támad kedvük önnön etnológiai tehetetlenségük tudatában. Ezek a sirámok a mindenkori jelen időben jelölik meg a néphagyomány tizenkettedik (néha huszonnegyedik) óráját, arra utalván, hogy éppen ez az a pont az időben, amikor még gyűjteni érdemes, ezután már alig remélhető valami, ami a tradicionális népeletről alkotott képünket és felfogásunkat kifejezettebb mértékben árnyalná. A mai „tizenkettedik órában” önfeljűen munkálkodó néprajzkutatóknak néha bizony kuncogni támad kedvük, ha — mondjuk — Rész Ensel Sándornak, a több mint egy évszázaddal ezelőtt buzgólkodó amatőr klasszikusnak ilyesfajta aggodalmait lapozgatják. Mert mai szemmel szegény „Részensel”, ahogy a szakmai zsargon emlegeti, könyékig vájkálhatott a jobbnál jobb adatokban, a XIX. század virágjában pompázó magyar és jól jegyezzük meg: nemcsak magyar, hanem a Kárpát-medence nemzetiségi népismerteti anyagában is. Rész Ensel Sándor azonban — hála istennek — nem tartozott a kitartóan siránkozó műkedvelő klasszikusok közé, hanem — illékony ismeretek és pallérozottság birtokában — összeszedegette mindazt, amely a múlt század dereka tája évtizedeinek sajtójában a magyarországi népszokásokról megjelent.

Rész Ensel után is akadt természetesen számottevő siránkozó had, amely a nótát tovább zengte. Ami végtére is nem volt olyan nagy szerencsétlenség tudománytörténeti szempontból, hisz ennek az ingerültségnek köszönheti a néprajztudomány számos olyan vállalkozás beteljesedését, ami esetleges akkori kényelmesség esetén mára már pótolhatatlan lett volna. Gondoljunk csak Herman Ottóra vagy Jankó Jánosra,

* Utószó Kovács Endre: *Doroszlói népi hiedelmek* című könyvéhez, amely a Forum Könyvkiadónál jelenik meg.

akik az ezredéves nagy eufóriában például részletesen leírták és lerajzolták, bizonyos tekintetben pedig tárgyi valóságában is az utókorra mentették át a Kárpát-medence anyagi műveltségének sok jelenségét.

Megkapó azonban, hogy a szakmai buzgalom és a közjó ügyei fölötti aggodalom is produkál néha olyan műveket, amelyek éppen a kitűzött cél ellenére válnak maradandó értékűvé; néha éppen egy másik tudomány számára. Miközben ugyanis a népismeret szakemberei már-már el-síratni készültek egy átkos módon meg nem örökített világgépet, a szokás- és hiedelemvilágot, vagy ahogy akkor mondták: a népbabonákat, addig ez a világ teljes pompájában főnnállt (szinte azt mondhatjuk: napjainkig), oly annyira, hogy egy tekintélyes országos testület, amely az orvosokat, és természetvizsgálókat tömörítette, volt kénytelen indítványozni ellene valamit; persze korántsem a későbbi néprajz- és néphitkutatás boldogítására. Ez a komoly férfiúi gyülekezet 1874-ben országos pályázatot írt ki a nép körében makacsul tenyésző és minden igyekezet ellenére elenyészni nem akaró sötét babonáság megfékezésére írandó népszerű könyvecskére. A pályadíj háromszáz ezüst forintokat tett ki (oszt-rák értékben) s nyilván igen vonzóznak tűnt annak a három férfinak szemében, aki az egyéves határidő alatt végül meg is írta könyvét. Mi sem jellemzőbb a háládatlan utókorra, mint hogy napjainkban mindössze a pályadíjnyertes Varga Jánost emlegetik néha, aki szegedi illetőségű volt ugyan, s ebből kifolyólag jó anyag birtokában próbálta kiszellőztetni a póri fejekből a boszorkányokat, ám művét mégis Aradon írta és jelentette meg. A másik kettőről, a proverbiumkutató pécsi Sirisaka Andorról és az újverbászi lelkészről, aki egyébként Petőfivel és Jókaival barátkozott a kecskeméti kollégiumban, teljes egészében megfeledkezett a tudománytörténet. Pedig mindkettőnek a könyve is megjelent, s napjainkban remek tárházává vált a száz évvel ezelőtti magyar népi hiedelemvilágnak. Mindössze az van hátra — ígérhetjük: nem soká — hogy ezt feldolgozza valaki, hisz az újverbászi Kármán József tudálekos Kardos tanítója és adomázó Mihály gazdája egyetlen dialógusaiban nemcsak a magyar folklorisztika, hanem a jugoszláviai magyar néprajzkutatás számára is forrásértékű adatokat örökített meg.

Az persze egészen más kérdés, hogy a magyar parasztok továbbra is a rájuk jellemző kitartással és nyakassággal hittek mindabban, amiben azelőtt, olyannyira, hogy Kovács Jánosnak, a „szögedi nemzet” érdemes etnográfusának ilyen megállapításokat kellett leírnia az annyit emlegetett „magyar századfordulón”, 1901-ben: „A kivégzés (a boszorkányoké, 1728-ban!) meg is történt, de csak az egyének égtek el, a kuruzslásban gyökeredző hit terebélyes fája tovább is élt és virágzott, s virágzik még ma is.”

Az eddigiekből nyilván sejti már az olvasó, hogy milyen kaján kárörvendőssel tarthat szemlét az ember az elviharzott évtizedek aggódo és siránkozó néprajzolóí fölött; mert hisz ez a könyv, élő és terjedel-

mes cáfolata a tizenkettedik óra elképzeléseinek. Azt természetesen nem áll sem szándékunkban, sem pedig módunkban állítani, hogy a néphagyományt és az ennek részeként (de korántsem különválaszthatóan) létező hiedelemvilágot megteremtő és létrehozó népelet napjainkban éppen olyan érintetlenül virágoznék a falvak gypszélén, mint virágzott — mondjuk — a fentebb emlegetett Rész Enes Sándor korában. Nem erről van szó. Inkább arról, hogy a népelet befejező szakaszához közeledő hatalmas műveltségváltása megváltoztatta és napjainkban is alakítja a néphagyomány letéteményeseinek világát, mindennapi életét, de az a világkép, világlátás és gondolkodási modell, amely évszázadokig alakult és formálódott, napjainkban is kitapinthatóan megvan a korszerűsödött életmód mögöttes meghatározójaként is. (Zárójelben megjegyzendő egy érdekes adat, amely utalhat a hagyomány alakulásának mikéntjére is: az egyik hagyományápoló vajdasági faluban az egyik adatközlő azt mondotta e sorok írójának, hogy ma azért nincs olyan sok boszorkány mint régebben, mert most van villany, s ez akadályozza a gyakorló boszorkányokat, nem tudnak úgy dolgozni, mint annak idején!)

Egyszóval: a szakmának be kell látnia, s remélhetően be is látta már, hogy kár volt olyan hamar keresztet vetni a gyűjtési lehetőségekre, s nemcsak az ismert adatokat tovább árnyaló változatok felszínre hozatalára, hanem az új adatok felbukkanására is. Nyilvánvaló tehát, hogy nem érkezett még el az íróasztal melletti spekulatív összefoglalásgyártó időszak, számolnunk kell azzal, hogy egy-egy komoly és lelkiismeretes gyűjtés alapvetően fontos adatokat és vonatkozásokat hoz felszínre. Sokszor egy-egy újabb gyűjtés vet felszínre olyan kérdéseket, amelyeknek egyáltalán nincs irodalma a magyar néprajztudományban, illetve ott lappangnak az adatok, csupán az összefüggések felismerése hiányzik, amely a szunnyadó adatokat állítaná egymás mellé. Többek között ezért is fontosak az alapos áttekintések, mint amilyen a kezünkben tartott könyv is.

Jugoszláviai magyar gyűjtésről lévén szó, elengedhetetlenül szükséges utalnunk olyan kicsengésekre, amelyek bizonyos tekintetben a többletet jelntik a nemzeti néphagyomány nemzetiségi keretekben megmutatózó változataiban. Általában ismert, hogy egy etnikum népi hagyományvilága az akkulturációs folyamatok következtében a peremterületek irányában kevésbé szűrül mint a kompaktabb, a befolyásnak jobban engedelmesskedő részekben. Ez azt eredményezi, hogy a peremterületek, vagy az egészből kívülrekedt területek népi hagyományvilága hosszabb időn át megőrzi az eredeti kultúra és ezen belül a gondolkodásmodell sajátosságait, s ugyanakkor érzékeny talajrengésrögzítő műszerként jelzi a más irányból odajutó, nem a saját műveltségéből fakadó hatásokat is. Vagyis: a műveltség peremterületeken kicsapódó változatai egyrészt tovább őrzik a saját kultúra régebbi összetevőit is, másrészt a kívülről

jövő hatások ötvöző erejének nyomait is. Ezek a jelenségek a magyar néphagyomány esetében is megfigyelhetők.

A magyar nép hiedelemvilágának kutatása tisztes előzményekre tekint vissza, bár az első ma is fontosnak tartott munka még 1925-ben jelent meg, s utána újabb, több mint fél évszázadnyi időnek kellett eltelnie, még valaki újra, a mai szemlélet ismeretében ismét összefoglalta ezt a tárgykört. A magyar nép hiedelemvilágáról ma kialakítható képünk még így sem problémamentes, hisz az egész nyelvterület még ma sincs lefedve olyan megbízható gyűjtésekkel és feldolgozásokkal, amelyek után nem lenne helye a további várakozásnak, sőt — horribile dictu! — az esetleges meglepetéseknek is. Ha kedvünk támadna futólagos tudománytörténeti kalandozásra, csak az utóbbi évtizedekben közzétett dolgozatok között, szép példákkal tudnánk bizonyítani, hogy az újabban közrebocsátott gyűjtések nem egy tekintetben árnyalták, sőt új fényben mutatták meg az egyes szokásköröket, mitológémákat stb.

Éppen ezért kívánunk a jövőben is kitartani ama elképzelésünk mellett, amely a további alapos és kitartó gyűjtéseket támogatja. Mindenképpen ebbe a vonzási körbe kell sorolnunk a doroszlói Kovács Endre mezőgazdász, aki rendszeres néprajzi képzés nélkül is vállalkozott ilyen feladatra. Elhatározta, hogy emléket állít faluja néphagyományainak, s erre — tragikus körülmények között elhunyt kollégánk, Tóth Ferenc buzdítására — a zagyvarékas néphitét feldolgozó Pócs Éva könyvében kidolgozott mintát vette példának és kiinduló pontnak. Nem, ő volt az első, aki ezt a rendszert véve vezérfonalul egy-egy szűkebb közösség hiedelemvilágának bemutatására tett kísérletet. Előtte elkészült már egy dél-magyarországi falu, a délszláv eredetű nép által lakott Bátya néphitének összefoglalása, valamint még egy, Jászdózsa hiedelmeinek feldolgozása. A doroszlói néphitkötet tehát a negyedik a sorban, s csak sejtheti az ember, hogy az ősi hagyományok és rokonítások után kutató, s ezért egészségét is nagyon korai halállal kockára vető sámánkutató, Diószegi Vilmos elkínzott tekintete hogy felragyogna most, ha ezt a kötetet a kezébe vehetné! Mert éppen ő volt az, aki megindította a magyar nyelvterületen a néphitmonográfiák elkészítésének munkálatait, s ő volt az, aki ezeket a gyűjtéseket előfeltételként emlegette a majdan megalakotandó, magasabb szintű összefoglalások előtt.

A doroszlói nép hiedelemvilágának kötete ebben a sorban azért is kiemelt helyet érdemel, mivel az első ilyen összefoglalás, amely nem magyarországi, hanem nemzetiségi magyar anyagot ölel fel. A nemzetiségi anyag pedig erről éppen főntebb vázoltunk fel néhány gondolatot, jelentős adalékokat szolgáltatott eddig is az egyetemes magyar néprajzkutatás számára. A jugoszláviai magyar néprajzkutatás ezzel a munkával, aminthogy egy-két előbbi monográfiával is, immáron bizonyosságát mutatta föl annak, hogy igen rövid idő alatt felnőtt és méltán szolgálja az embertudományok között tisztes helyet elfoglaló etnológia etnikumhoz

kötött, de ennél tágabban is értelmezett céljait és feladatait. Azt talán nem is kell külön broncolgatni és hangsúlyozni, hogy a kelet-közép-európai egybevető néprajztudomány több nyelvterület szemszögéből is érdeklődéssel forgathatja és használhatja fel Kovács Endre könyvét éppen úgy, mint néhány előbbi kötetet. Csak azt kívánhatjuk, hogy a már meglévő és a készülöben levő további gyűjtések és feldolgozások után színre lépjenek a képzett komparatisták is, akik ezt az anyagot, valamint a már közreadott délszláv és magyar anyagot ismerve hozzáállnának a sok felismeréssel kecsegtető összehasonlító vizsgálódáshoz.

A gyűjtés színhelyéül választott bácskai Doroszló több tekintetben is olyan helynek bizonyult, amely kifejezetten szerencsésnek mondható. Tudnunk kell, hogy ez a falu a Bácska talán legfontosabb búcsújáró helye, ahol napjainkban is minden esztendőben több ezernyi, jámbor néphit által vezérelt katolikus hívő fordul meg a „Szentkút” búcsúünnepén, szeptember elején. A falu lakosságának és a többezernyi búcsújárónak több napra is elnyúló kontaktusai pedig kiváló alkalmat jelentettek, és nyilván jelentenek napjainkban is az eleven néphagyomány, s ennek keretében a naiv vallásossággal átítatott hiedelemvilág elmélyítésére, kibővítésére. Nyilvánvaló tehát, hogy a kötetben sorakozó hiedelmek, népi tapasztalatok, megfigyelések és cselekvések ma már azt a kikristályosodott képet mutatják, amely az elmúlt kétszáz esztendő alatt a helyi hagyományokból és a búcsúsoktól hallott és átvett hiedelmekből és tapasztalatokból állt egybe. Hadd említsük meg azt is, hogy a doroszlói „Szentkút” látogatott búcsújáró „szenthelye” volt és ma is az nemcsak a vajdasági magyarságnak, hanem az itt élő más népeknek is, ami ismételten alkalmat adott a más-más nemzeti hagyományos műveltségek kölcsönhatására. Nyilvánvalónak vehetjük tehát azt, hogy a jelen kötetben elénk táruló hiedelemvilág egygyéttvöző öleléssel őrizte meg a maiak és persze most már a tudomány számára is azt az anyagot, amely doroszlói ugyan, de ennél sokkal tágabban értelmezhető.

Nagy nyereség a jugoszláviai magyar néprajzkutatás számára, hogy ezt a könyvet olyan kutató gyűjtötte össze és írta meg, aki maga is része annak a közösségnek és annak a kultúrának, amelynek tradicionális rétege följegyzésre került. Ennek több oka van, vessünk pillantást csak a legfontosabbakra. A hagyományos kultúrában felcseperedő ember maga is aktív közösségi szubjektumként birtokolja és természetesen alakítja is a tradíciót. Nem idegen benne, s a közösség tagjai is magukkal egyenrangúnak tekintik, hozzáátve persze azt, hogy a tradícióban élés egyben a közösségi normák betartását is kötelező érvényűnek tekintti, ellenkező esetben könnyörtelenül szankcionálja az íratlan, de törvényerejű magatartásmodell megsértőit. A szankciókra számos példát lehetne felsorolni, de ez már a szociológiai vizsgálatok körébe tartozik, nem pedig egy kurta utószó keretei közé. Persze ma már ez a közösségi meghatározottságú és könnyörtelen szankciórendszerrel működő magatartásmodell nem fogja át

a falu összes korosztályát, a legidősebbektől a legfiatalabbakig. A legidősebb korosztályok tulajdonképpen ma is ennek a tradíciónak a szelvényében élnek és ez határozza meg magatartásukat, a fiatalabbak azonban a kultúraváltás más-más közbülső szakaszaiban lebegve, a maguk mögött hagyott hagyományok és a tömegkultúra közti nem éppen szívderítő senkiföldjén tesznek bátor és bátortalan lépéseket.

Könyvünk szerzője a középnemzedékhez tartozva maga is jól ismeri szinte mindazt, ami a könyvben az adatközlők szavaival került lejegyzésre. A Pócs Éva által kidolgozott, s a másik két kötetben tovább bővített minta tehát mintegy emlékeztető, kérdőív szerepét töltötte be a doroszlói gyűjtés során, hisz a közösség tagjának emlékezete szinte mindent megőrzött, igaz nem mindenki egyforma részletességgel, ami a hagyományos kultúra részének tekinthető. Szinte biztosra vehetjük, hogy nem doroszlói illetőségű gyűjtő nem lett volna képes ilyen adatbőség lejegyzésére, s az is bizonyos, hogy idegen előtt az idős adatközlők sem mondtak volna el mindent, hisz nem egy szöveg az emberéletnek tabukkal rendszerként áthatolhatatlanul körülbástyázott tartományaiból való. A népelet hagyományos tilalmi rendszerei pedig, legalábbis a főntebb említett idős korosztályok mindennapjaiban, ma is hatnak. Olyan területek ezek, ahová csak a nagyon közeliek remélhetnek bebocsátatást; Kovács Endrének ez sikerült.

E kötet, tételeinek számát tekintve, túlszárnyalja mindhárom előkép terjedelmét. Bár egy adott pillanatban egyfajta eszményi teljesség látzatát sugallja az olvasónak természetesen szó sincs, és nem is lehet szó a doroszlói hiedelemvilág teljességéről, még oly gazdag gyűjtés esetén sem. Az előképek sem lehettek teljesek, aminthogy ilyenről beszélni gyermek álom lehet csak. Ebben a terjedelmében a legtöbb adatot tudja fölmutatni a jugoszláviai magyar néprajzban, s ha elkészítené valaki Doroszló jeles napi szokásainak, valamint az emberi életciklushoz kapcsolódó hagyományainak feldolgozását is, akkor Doroszló az egyetemes magyar néprajzban is kiemelt helyhez jutna.

Utószavunk végén nagy kedvünk lenne ahhoz, hogy a kötetben szép számmal található hiedelmi invariánst felsoroljuk, kommentáljuk, ezáltal is mintegy utaljunk az alapos és figyelmes gyűjtések lehetőségeire a huszadik század utolsó harmadában. Ezt azonban nem tesszük, hisz a néprajzkutatás, s ezen belül a néphiedelmek kutatása nem azért érdekes, hogy valaki olyan motívumokkal, mitológémmákkal, a szakember szemét fölcsilantó oppozíciópárral vagy eddig még csak titokban dédelgetett hipotéziseket igazoló eddig ismeretlen adatokkal álljon ki a szakma elébe, hanem azért, hogy egy terület, közösség hiedelemvilágának sokrétűségét, megfigyelhető jellemzőit, történetileg kihüvelyezhető rétegeit stb. lehetőleg rendszerszerűségében mutassa be. Bár az inkább evidens, hogy az egyes népek hiedelemvilágában több rendszer is működik egymás mellett vagy egymással kölcsönhatásban. Ha valaki a jelen könyvben olvasható hi-

edeleanyag alapján kívánná megrajzolni és elemezni a doroszlóiak hiedelemvilágának képét, akkor nyilvánvalóan ezt kellene megállapítania, hisz ebben az anyagban éppúgy előfordulnak olyan elemek, amelyek kétségkívül a tételes vallások előtti világképre utalnak vissza, s olyanok is, amelyek — Doroszló esetében — már keresztényesültek, vagyis a „christiana interpretatio” nyomait magukon viselve mentették át napjainkig az ősi, s egyre több valószínűséggel állíthatóan sok mai etnikum esetében közös, hiedelmi tradíciót.

Szűkebb hazánkban, Vajdaságban sokáig szívósan tartotta magát az a balhiedelem, hogy az itteni magyarság hagyományvilága, s ezen belül népköltészete, szokásvilága és hiedelemvilága nem számottevő, s ennek megfelelően néhány kitartó megszállotton kívül kevesen számoltak vele. Az utóbbi évtized jugoszláviai magyar folklorisztikai kiadványai azonban teljes egészében megcáfolták ezt a vélekedést. Kovács Endre gyűjtése is egyike ezeknek a cáfolatoknak, s jó lenne hinni, hogy akad még vidékünkön szakember és önkéntes néprajzi gyűjtő, aki e könyvön s természetesen előképein fölbuzdulva hasonlókat készít el.

Végül illő kötelesség megjegyeznünk, hogy a könyv szerzőjét éveken át a tragikus hirtelenséggel elhunyt folklorista, Tóth Ferenc instruálta, látta el szaktanáccsal és irodalommal. Ezen a kéziraton tehát láthatatlanul is ott van a keze nyoma; hinnünk kell tehát abban, hogy ha ez a könyv a nem is olyan távol kezdődő túlvilági utakon véletlenül fehér csontkezebe jut, ravaszkan helyeslő bólintást küld majd felénk válaszul.

Újvidéken, 1981. szeptember 25-én.